

ТОЛЕРАНТНЕ СТАВЛЕННЯ ЯК СКЛАДНИК ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Автор розглядає проблему толерантного ставлення як складника просоціальної поведінки особистості, а також наголошує на відмінності між поняттями «толерантність» і «толерантне ставлення». У центрі уваги – структура толерантності особистості, мета й завдання, на вирішення котрих спрямоване виховання толерантного ставлення особистості до дійсності.

Ключові слова: просоціальна поведінка, толерантність, толерантне ставлення до дійсності, структура толерантності особистості, виховання толерантного ставлення до дійсності.

Просоціальна поведінка загалом визначається як поведінка, орієнтована на благо суспільства та допомогу людям (латинський префікс *pro-* означає «за, для, на боці, в інтересах когось, на користь комусь або чомусь»). На нашу думку, неоднозначною складовою такої поведінки особистості є її толерантне ставлення до дійсності, оскільки дії, спрямовані на благополуччя інших людей, передбачають і співробітництво, дух партнерства, і готовність миритися з чужою думкою, і повагу людської гідності та прав інших, і відмову від завдання шкоди і насилля – усе те, що сьогодні у світі асоціюється з поняттям «толерантність». Проблема толерантності особистості завжди привертала увагу філософів, філологів, психологів, педагогів, постійно фігурувала в етиці. Вона є актуальною і досі, оскільки постійно з'являється у повсякденному спілкуванні людей, спонукає до роздумів, хвилювань, дій у мікро- й макросередовищах. Педагогічна наука розглядає проблему виховання толерантності як одну з центральних, адже те, як саме людина підходить до категорії толерантності, яким чином визначає її для себе, усвідомлює сутність цього феномену, істотно впливає на всю її життєдіяльність. Фактично, проблема толерантності є проблемою стосунків людини зі світом, людини з іншими членами спільноти. Протягом всього розвитку людства толерантне ставлення окремої людини до навколишнього середовища передбачало з її боку такі дії і вчинки стосовно інших, що становлять собою і вміння відчутти та зрозуміти іншу людину та конструктивно взаємодіяти з нею, вирішувати будь-які суперечності, що пропонує життя, і свідому відмову від аморальних, негуманних способів міжособистісних сто-

сунків. Саме такі дії і вчинки особистості сучасні вчені відносять до «просоціальної поведінки».

Формуванню просоціальної поведінки присвячено багато наукових досліджень переважно психологічного напрямку (І. Фурманов, А. Маклаков, Ю. Мазур та інші); феномен милосердя й альтруїзму (просоціальна поведінка відрізняється від соціальної саме більшим альтруїстичним навантаженням) розкрито у дослідженнях В. Джеймс, В. Зандер, Т. Гаврилової, В. Куніциної, Н. Кухтової, В. Стауб, І. Юсупова та інших. Загалом учені підкреслюють, що діапазон дій, які можуть бути визначені як просоціальна поведінка, може констатуватися від звичайних проявів люб'язності, благодійної діяльності до допомоги людині, що опинилася в небезпеці, потрапила у скрутне становище і навіть аж до самопожертви, порятунку іншої людини ціною власного життя. Аналіз сучасної літератури з проблеми просоціальної поведінки свідчить про складність означеного феномену. Проведено недостатньо досліджень, які б розкривали механізми та специфіку розвитку просоціальної поведінки. Зокрема, незважаючи на велику кількість наукових розвідок з проблеми толерантності у педагогіці, толерантне ставлення як складова просоціальної поведінки спеціально не досліджувалося. У зв'язку з цим існує необхідність вивчення цієї проблеми як у теоретичній, так і в практичній площині.

Певні аспекти толерантності відображено у працях психологів Б. Ананьєва, О. Асмолова, І. Беха, О. Кононко, А. Маслоу, У. Солдатової, Л. Шайгерової та інших. Зазначене питання розглядалося у працях класиків педагогічної думки: Я. Коменського, Я. Корчака, А. Макаренка, В. Сухомлинського, Л. Толстого, К. Ушинського. У сучасній педагогічній науці проблема виховання толерантності досліджується з різних позицій: загальні питання педагогіки толерантності (А. Сиротенко, Г. Солдатова, Л. Шайгерова); етнічна толерантність (О. Докукіна, Ю. Римаренко, В. Тишков); гуманітарні дисципліни як засіб формування толерантності (Л. Алексашкіна, С. Метліна); вивчення досвіду виховання толерантності у зарубіжних країнах (О. Матієнко).

Поняття толерантності, хоча й ототожнюється у деяких визначеннях з поняттям терпимості, однак не виступає пасивним підкоренням думці, поглядам і діям інших; не є покірним терпінням. У більшості педагогічних досліджень толерантність пов'язується з активною моральною позицією в ім'я взає-

морозуміння між етносами, соціальними групами, позитивної взаємодії з людьми інших культур, національного, релігійного, соціального та іншого середовища. Аналіз сучасних наукових досліджень з цієї проблеми дає підстави стверджувати, що це поняття у педагогіці все більш психологізується і набуває нових значеннєвих рис певної психологічної установки — гнучкості, відповідальності, рефлексивності. А ці риси, на нашу думку, виступають відповідними якостями просоціальності — тими ознаками, які вирізняють просоціальну особистість з-поміж інших.

Мета статті — визначити толерантне ставлення як складник просоціальної поведінки особистості, проаналізувати підходи до розуміння просоціальної поведінки, обґрунтувати різницю між поняттями «толерантність» і «толерантне ставлення», уточнити визначення толерантного ставлення та заявити його місце в структурі толерантності особистості, сформулювати мету й завдання виховання толерантного ставлення особистості до дійсності.

На думку одних дослідників, просоціальна поведінка проявляється ще в дитинстві і формується під впливом виховання, інші вважають, що вона є моральним обов'язком кожної людини й закладена в кожному з нас, однак прояви її можуть бути різними. Залежно від особистісних якостей, люди різняться й просоціальністю. Просоціальною поведінкою також називають «будь-які альтруїстичні дії, спрямовані на благополуччя інших людей, надання їм допомоги» [6, с. 532]. Деякі психологи вважають, що в основі такої поведінки лежить особливий мотив і називають його мотивом альтруїзму. Альтруїзм (від лат. *alter* — інший) — у психології — вид діяльності, безкорислива турбота про благо людей, готовність поступатися і жертвувати особистими інтересами заради іншої людини [7, с. 12].

Просоціальна поведінка, згідно з З. Лінденбергом, це найбільш загальний термін для видів поведінки, пов'язаних інтенціонально з благополуччям іншого, можливо, і з урахуванням власних інтересів, проте така поведінка неодмінно передбачає деякі жертви для суб'єкта просоціальної поведінки. З. Лінденберг виділяє п'ять видів просоціальної поведінки: 1) співпраця, 2) справедливість, 3) альтруїзм, 4) надійність, 5) поважання інтересів інших. Усі ці види приносять благо іншому і сприймаються як поведінка, що вимагає від суб'єкта певної жертвовності [10, с. 24].

Отже, нині просоціальна поведінка загалом визначається як поведінка, орієнтована на благо суспільства та допомогу людям. За російською дослідницею Ю. Мазур, модель просоціальної поведінки охоплює: а) позитивні уявлення особистості про себе, що визначають ставлення до інших і пов'язані зі здатностями до солідарності і співчуття — це відображається в емпатії, співробітництві і взаємодопомозі, у вмінні вирішувати конфліктні та складні ситуації; б) систему життєвих цінностей, які визначають стратегії взаємодії зі світом; в) здатність особистості реалізувати себе на шляху альтруїстичної, суспільно значущої діяльності [5, с. 119]. Співробітники лабораторії превентивного виховання Інституту проблем виховання НАПН України дають таке початкове визначення: просоціальна поведінка — це система дій і вчинків особистості, зумовлених свідомим прийняттям соціально значущих норм і цінностей, несприйнятливістю до ризикованих способів суб'єктно-суб'єктних взаємодій, прагненням і вмінням конструктивно вирішувати міжособистісні та групові суперечності з метою попередження й подолання негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі, здатністю до самореалізації у різних видах діяльності.

Як зазначалося вище, неодмінною складовою просоціальної поведінки особистості є її толерантне ставлення до дійсності. Як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники чітко розрізняють власне толерантність і толерантне ставлення. Власне толерантність визначається вченими як моральний та інтелектуальний принцип і водночас складне особистісне утворення, що містить в собі як знання про толерантність, так і прагнення виявляти її у взаємодії з іншими і разом із тим безпосередній досвід застосування толерантності. Іншими словами, толерантність охоплює такі компоненти: когнітивний — знання про сутність толерантності, її цінність в історії людства, необхідність толерантного мислення й поведінки для побудови гуманного суспільства; емоційно-ціннісний — отримання задоволення від контакту з навколишнім світом, потреба бути толерантним, широкий пізнавальний інтерес і готовність досягати взаєморозуміння у міжособистісних стосунках; діяльно-поведінковий — застосування принципів толерантності у щоденній практиці життя, уміння співпрацювати і здатність виявляти повагу й турботу про інших.

Толерантне ставлення, на думку українських учених, означає наявність потреби у взаємодії з іншими, розуміння іншо-

го за позитивного ставлення до нього; це і соціальна цінність, що забезпечує права людини, свободу і безпеку, і визнання індивідом, соціальною групою права іншого на власне переконання, інтереси. Його можна також «охарактеризувати як спосіб взаємодії, який зорієнтований на самопізнання, саморозвиток, визначення меж самоідентифікації, що сприяє гуманізації суспільства, співпраці з людьми, які відрізняються зовнішністю, мовою, переконаннями, звичаями чи вірою» [9, с. 112]. Толерантне ставлення до світу, на думку Р. Мазан, — це, насамперед, «усвідомлення глобального значення дотримання прав людини, природності і необхідності ... різноманітності світу, прагнення до збереження миру, світового порядку» [4, с. 97].

Дослідниця А. Горянська наголошує, що толерантне ставлення — це «площина дії соціально-психологічних установок, серед яких стриманість — не забороняти й не вимагати, коли це можливо; визнання — від заборони й вимоги частки від того, хто її має, до визнання відмінності у частці кожного; підтвердження права супротивника на існування та щире бажання культурного співжиття з ним...» [2, с. 1].

Заслуговує на увагу думка О. Бондарчук [1], що ставлення — певна система зв'язків людини як особистості-суб'єкта з усією дійсністю та з окремими її аспектами. Саме через ставлення, як вважає Н. Рудюк [8], виражається рівень соціальних потенцій суб'єкта, його культура, уміння, знання і навички, здатність охоплювати своєю діяльністю навколишній світ, змінювати його, і разом із ним — самого себе. Від ставлень людей безпосередньо залежить динамізм суспільства. Г. Лактіонова [3] зазначає, що ставлення дає змогу визначити зв'язок людини зі світом і людини з людиною, воно пов'язане з діяльністю і виражається в ній, а також розкриває особливості людини.

Ми у своєму дослідженні уточнили визначення толерантного ставлення як особистісної стратегії, яка є цілісним виявом особистості на основі сформованості в неї когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісно-поведінкового компонентів толерантності й об'єднує в собі усвідомлення суті толерантності як моделі взаємовідносин у суспільстві, бажання застосовувати принципи толерантності у повсякденному житті й одиничну поведінкову практику толерантності.

На нашу думку, у структурі толерантності особистості толерантне ставлення до дійсності є інтегративним критерієм. Це зумовлено тим, що толерантність конкретної людини

у життєвих реаліях вимірюється саме її толерантним ставленням. При цьому критеріями толерантності виступають: знання про толерантність — критерій базових знань про толерантність та процесу толерантного мислення, тобто те, чим людина має свідомо оперувати для того, щоб діяти толерантно; толерантні емоції та ціннісні орієнтації, що стосуються морального світу індивіда, тих чеснот, які, виходячи із знань про толерантність, людина має формувати й культивувати в собі, її ціннісні установки на толерантність та прагнення до толерантних вчинків; толерантні вчинки, які визначають активну життєву позицію, толерантну, адекватну обставинам поведінку людини в соціумі, гармонійність у її стосунках із світом. Усі наведені вище критерії мають показники, що відображають ті чи інші ознаки, конкретні характеристики критеріїв: *знання про толерантність* — 1) наявність знань про значення та навантаження поняття «толерантність»; 2) усвідомлення важливості толерантних взаємовідносин у сучасному суспільстві; 3) розуміння існування меж толерантності; *толерантні емоції та ціннісні орієнтації* — 1) налаштованість на позитивне сприйняття навколишнього світу; 2) позиція чуйності і терпимості; 3) схильність до проявів емпатії і альтруїзму; *толерантні вчинки* — 1) відсутність жорсткої залежності від стереотипів й упередженості в стосунках; 2) здатність до конструктивного вирішення конфліктів; 3) навички самоконтролю і саморегуляції. Отже, толерантне ставлення до дійсності, як інтегративний критерій, — певний доказ засвоєння норм і залучення принципів толерантності у повсякденну практику життя.

Однак часто через те, що цінності толерантності лише декларується, не входячи у сферу соціальних стосунків, толерантне ставлення до дійсності залишається несформованим і не стає складником просоціальної поведінки людини. Відтак, його необхідно виховувати.

Виховання толерантного ставлення має бути спрямоване на вирішення таких завдань: 1) сформувати уявлення про сутність толерантності, пробудити толерантні відчуття, усвідомити необхідність толерантності як якості, що допомагає спілкуватися з іншими людьми, адаптуватися у соціальному середовищі; 2) допомогти відчувати потребу звільнитися від інтолерантних якостей за допомогою критичної самооцінки, рефлексії, віднайти для себе зразок, «ідеал» толерантності, який хотілося б наслідувати; 3) усвідомити власну самооцін-

ку, самоствердитися у партнерській поведінці й самореалізуватися у толерантній взаємодії.

Мета виховання толерантного ставлення особистості до дійсності полягає у виробленні в людини навичок толерантної взаємодії з навколишнім світом, яка має стати її свідомою громадянською позицією та основою її просоціальної поведінки.

Подальші перспективи досліджень проблеми толерантного ставлення як складової просоціальної поведінки особистості, на нашу думку, пов'язані з з детальним вивченням означеного питання у практичному аспекті, урахуванням психолого-педагогічних особливостей різних цільових груп; ретельним визначенням принципів і підходів до формування толерантного ставлення до дійсності і виховання просоціальної поведінки, що є особливо необхідним у сучасній культурно-історичній ситуації. Перспективність заявленої теми зумовлена потребою індивіда і суспільства загалом у підвищенні компетентності не тільки фізичного, але й духовного існування.

Література

1. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки : курс лекцій / Оле-на Іванівна Бондарчук. — К. : Міжрегіональна акад. упр. персоналом, 2006. — 85 с.
2. Горянська А.М. Толерантність в системі ціннісних орієнтацій студентів педвузів [Електронний ресурс] / А.М. Горянська. — Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text-10201.html>. — Назва з екрана.
3. Лактіонова Г.М. Участь дітей у процесі прийняття рішень: сучасні підходи та стратегії / Г.М. Лактіонова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. / Ін-т проблем виховання НАПН України. — К. : Житомир, 2004. — С. 324-329.
4. Мазан Р.С. Толерантність без кордонів і меж / Р.С. Мазан // Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили. — Том 44, Вип. 31. Політичні науки. — С. 96-103.
5. Мазур Ю.О. К вопросу о просоциальной направленности личности: ценностно-смысловой аспект / Ю.О. Мазур // Философия и социальная динамика XXI: проблемы и перспективы : материалы III Международной науч. конф. — Омск : АнтропоТопос, 2008. — Ч. 2. — С. 118-122.
6. Маклаков А.Г. Общая психология / А.Г. Маклаков. — СПб. : Питер, 2001. — 592 с.
7. Рудюк Н.Г. Особливості мотивації учіння підлітків з девіантною поведінкою : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Наталія Геннадіївна Рудюк. — Івано-Франківськ, 2006. — 214 с.

8. Психологічний словник / за ред. В.І. Войтка. — К.: Вища школа, 1982. — 215 с.
9. Яшин Н. Формування толерантності студентів як педагогічна проблема у вищих навчальних закладах України / Надія Яшин // Вісник Львівського УНТУ. Педагогічна серія. — 2010. — Вип. 26. — С. 111-116.
10. Lindenberg S. Prosocial Behavior, Solidarity, and Framing Processes / S. Lindenberg // Solidarity and Prosocial Behavior. An Integration of Sociological and Psychological Perspectives. — Springer Science + Business Media, Inc, 2006. — P. 23-45.

Автор рассматривает проблему толерантного отношения как составляющей просоциального поведения личности, а также подчеркивает различие между понятиями «толерантность» и «толерантное отношение». В центре внимания — структура толерантности личности, цель и задачи, на решение которых направлено воспитание толерантно-отношения личности к действительности.

Ключевые слова: просоциальное поведение, толерантность, толерантное отношение к действительности, структура толерантности личности, воспитание толерантного отношения к действительности.

V. B. Necherda

Tolerant Attitude as a Component of Pro-Social Behavior of Personality

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskohe Str., Kyiv, Ukraine).

In her study, the author considers the problem of tolerance as a component of pro-social behavior of personality, analyzes the existing approaches to understanding pro-social behavior, notes the differences between the concepts «tolerance» — a moral and intellectual principle and «tolerant attitude» — a way of interaction. The definition of tolerance is also clarified as a personal strategy that is holistic manifestation of personality based on the cognitive, emotional and value and activity-behavioral components of tolerance. Therefore, tolerance can be viewed as a combination of the awareness of tolerance as a model of relations in society, the desire to apply principles of tolerance in everyday life and the practice of a single tolerant behavior. In addition, the author focuses on the structure of tolerance of the person, where tolerant attitude is defined as an integrative criterion due to tolerance being measured by tolerant attitude towards reality, as well as the goals of education of tolerant attitude to the environment.

Keywords: pro-social behavior, tolerance, tolerant attitude towards reality, structure of individual tolerance, raise a tolerant attitude towards reality.

References

1. Bondarchuk, O. I. (2006). Psykholohiia deviantnoi povedinky [Psychology of deviant behavior]. Kyiv: Mizhrehionalna akademiia upravlinnia personalom.
2. Goryanska, A. M. Tolerantnist v systemi tsinnisnykh oriantatsii studentiv pedvuziv [Tolerance in the system of value orientations of pedagogical institutes students]. Retrieved from <http://www.info-library.com.ua/books-text-10201.html>.
3. Laktionova, G. M. (2004). Uchast ditei u protsesi pryiniattia rishen: suchasni pidkhody ta stratehii [The participation of children in decision-making: current approaches and strategies].

- rent approaches and strategies]. In Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi (pp. 344-353). Kyiv: Zhytomyr.
4. Mazan, R. S. Tolerantnist bez kordoniv i mezh [Tolerance without boundaries and limits]. In Scientific Works of Mykolaiv State Humanitarian University: Vol. 31 (44) (pp. 96-103).
  5. Mazur, Yu. O. (2008). K voprosu o prosotsialnoi napravlenosti lichnosti: tsennostno-smyslovoi aspekt [On the personality prosocial orientation: value-semantic aspect]. In Filosofiiia i sotsialnaia dinamika XXI: problemy i perspektivy [Philosophy and social dynamics XXI: Problems and Prospects]. Proceedings of Conference (pp. 118-122). Omsk: AntropoTopos.
  6. Maklakov, A. G. (2001). Obshchaia psikhologiiia [General psychology]. St. Petersburg: Piter.
  7. Voitko, V. I. (Ed.). (1982). Psikhologichnyi slovnyk [Psychological dictionary]. Kyiv: Vyshcha shkola.
  8. Rudiuk, N. G. Osoblyvosti motyvatsii uchinnia pidlitkiv z deviantnoiu povedinkoiu [Learning motivation features of adolescents with deviant behavior]. (Doctoral dissertation, Ivano-Frankivsk).
  9. Yashin N. (2010). Formuvannia tolerantnosti studentiv yak pedahohichna problema u vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy [Tolerance as a pedagogical problem of higher educational institutions students of Ukraine]. In Bulletin of Lviv UNTU: Vol. 26 (pp. 111-116). Lviv: UNTU.
  10. Lindenberg, S. (2006). Prosocial Behavior, Solidarity, and Framing Processes. In Solidarity and Prosocial Behavior. An Integration of Sociological and Psychological Perspectives. Springer Science + Business Media. Inc.